

Spiritualitatea persoanei, psihoza și psihopatul

2015

Conceptul de persoană, cu care operează și psihologia și psihopatologia, e în mare măsură caracteristic culturii europene, făcând corp comun cu conceptele mai recente de conștiință, eu și subiectivitate. Actualul termen de „sine” – self – preia vag câte ceva din toate aceste noțiuni. El este însă operant în actuala epocă de gândire sincretică, în care se reactualizează dimensiunea biologică a omului, deschisă însă și spre sociologie, introducând individul uman într-un univers al devenirii logosului cultural, ce a primit un neașteptat sprijin de la evoluționism.

Invocarea persoanei în psihopatologie s-a făcut mai ales în direcția tulburărilor de personalitate, ignorându-se însă în mare măsură tradiția spirituală a conceptului, cu accente pe caracterologie. Într-un fel, a fost o intuiție corectă, deoarece problematica tulburărilor de personalitate, centrată de cea a psihopatului, se desfășoară predominant în zona caracterizantă a relaționărilor interpersonale sociale, în agora vieții de zi cu zi. Dimensiunea transpersonală, spirituală a persoanei, orientează predominant spre universul psihozei.

Înainte de a comenta această teză, se va face o incursiune istorică privitor la dimensiunea spirituală a psihismului omenesc, cu accent pe cultura Europei.

Omul este o ființă spirituală. Când vorbim de om, nu ne gândim la un individ anume ales dintr-o mulțime, sau la o medie statistică. Omul este ființa care suntem noi înșine, ca părsași la o umanitate ce încearcă să-și descifreze originea, constituția și istoria culturală. Om ce trăiește pe pământul pe care s-a născut viața, iar animalitatea s-a diferențiat până la nivelul strămoșilor noștri biologici. Om care are în spate două milioane ani ai antropogenezei, care a cucerit limbajul articulat în urma cu 150.000 ani și, iar în ultimii 10.000 de ani s-a fixat treptat în așezări, privind cerul, invocând zeii, închinându-se apoi unui Dumnezeu atotputernic.

Acest om din care ne împărtășim, care a elaborat de la un moment dat și filozofia și atotputernica știință ce susține tehnologia, a fost constant animat de un suflet spiritual, ce a vizat „ceva”, - pe „cineva” - ce se află dincolo de aparența fenomenală. Transcendență dincolo de infinitul lumii globale, a fost tot timpul o dimensiune specifică omului. Pentru cultura

Europei, crescută pe fundalul religiilor monoteiste și axată pe creștinism, spiritualitatea sufletului persoanei s-a elaborat și ideologic, dogmatic și filozofic în contextul unui "logos" determinat. Conceptul grecesc de suflet, ce a fost dominat în cultura greco-romană până la finalul său sceptic a pus accentul pe "suflarea respirației" (fapt comun în logosul indo-european). Această suflare e respirației ce animă omul realizează legătura sa cu cosmosul prin aer (pneuma) îi asigură o articulație cu spiritul universal. Când creștinismul și-a pornit drumul prin Imperiul Roman, Sfântul Pavel a întâlnit în acesta o foarte elaborată "pneumatologie" (sau spiritualitate) ce s-a putut articula pe loc cu Sfântul Spirit din Vechiul Testament. Ipostaza transcendentă ce a asistat deasupra apelor la facerea lumii și pe Isus la botez. Elementele dogmaticii trionfante creștine s-au coagulat astfel rapid în primele secole. Omul creștin, botezat, era articulat cu dumnezeirea prin Sfântul Spirit, care a ajuns una din cele trei ipostaze - sau persoane - ale lui Dumnezeu. Până la sfârșitul sec. XVIII când Kant și-a scris "Critica rațiunii practice", conceptul de persoană nu a funcționat pentru om decât în justiție, de unde fusese adoptat de dogmatica creștină. El era apanajul celor trei persoane ale dumnezeirii, la care omul avea însă acces, prin credință.

Spiritualitatea sau pneumatologia stoică pe care Sf. Pavel a articulat-o cu moștenirea Bibliei ebraice și-a regăsit apoi o formulare în limba slavă, pe care o regăsim în limbajul religios românesc. E vorba de "duh", de Sfântul Duh, de duhul lui Dumnezeu.

Scurta incursiune istorică de mai sus s-a făcut doar pentru precizări terminologice. Iar în acest context se cere subliniat că și în universul necreștin al culturii indiene, tot respirația e responsabilă de spiritualitatea sufletului. Aerul ce înconjoară omul este nu doar un mediu fizic ci și unul spiritual, ce ne înalță spre infinit. Spre infinitul din noi.

Pentru a încheia călătoria conceptului de persoană în spațiile divine, se cere precizat demersul lui Kant. Acesta, în cea de-a doua Critică a sa, a considerat că în cadrul raportării etice omul atinge o "instanță angelică", având cumva acces la "lucrul în sine". De aceea, omul etic poate acceda la dimensiunea divină de persoană.

Secolul al XIX – lea a folosit tot mai des expresia de persoană pentru existența individului uman în manifestarea sa socio juridică etică. Nu însă fără a susține, către sfârșitul său mișcări "personaliste". Doctrină personaliste care reamintea faptul că subiectul uman, ca persoană, are un acces direct la

Dumnezeu. În prima parte a sec XX un filozof personalist, Max Scheller, a avut o importantă influență asupra psihopatologiei. Prietenul său, psihiatrul Kurt Schneider, a introdus în psihiatrie conceptul de persoană, scriind o carte despre "Personalitățile psihopate", în care refuza comentariul acestora după model medical. În lucrarea lui Schneider, - care este prima carte scrisă despre tulburările de personalitate - definiția acestora e făcută prin suferința oamenilor. Iar tipologia utilizează metodologia cazului tipic ideal a lui Jaspers, fiind expusă în termenii caracterologici clasici.

Modelul medical nu a avut de altfel un impact important supra problemei tulburărilor de personalitate (TP) până la diagnosticul pe axa din DSM III (1980). Tradiția franceză a "degenerațiilor superiori" și a "constituțiilor morbide" făcea o legătură, pe filieră genetică, cu psihiatria clinică; dar nu era utilizat explicit termenul de personalitate.

Cat privește problema psihopatiei, aceasta s-a dezvoltat în mare măsură pe filiera etică sociologică, direcție în care se înscrie și psihopatul lui Cleckley. Nimic din parametri ce-l definesc, nu trimite la psihiatria clinică.

După ce DSM III introduce modelul medical în termeni comportamentaliști clari, lucrurile însă se schimbă. Tulburarea de personalitate în varianta DSM III a avut în permanență dificultăți cu circumscrierea sa generală. Definiția standard face referință la cele trei facultăți ale sec.XIX: - tulburarea cogniției (distorsiuni în felul de a percepe și a interpreta sinele, alte persoane și evenimentul); - tulburări ale afectivității, funcționării interpersonale; - și ale controlului impulsurilor. Ea nu a mulțumit însă specialiștii care au încercat, mai ales după 2000, să aducă precizări.

Una din observațiile ce au revenit insistent, a fost prezența comportamentului perturbator în cursul desfășurării obișnuite, zilnice a vieții în societate în cadrul unor relații interpersonale care, deși perturbate, nu sunt întrerupte niciodată. Widiger (2003) insista că nu e vorba de o tulburare care să izoleze persoane de comunitate pentru un timp îndelungat. Tyrer (2001) insistă, în manualul PAS, să se urmărească desfășurarea vieții curente a celor cu TP, inclusiv în perioadele de relaxare, odihnă, vacanțe, în hobby-uri, viața familială și cea alături de vecini, cunoștințe, prieteni, în cadrul programelor oficiale de muncă și de afirmare socială. Pot fi semnificative relaționările în intimitate, modul în care decurge căsnicia, felul în care-și îngrijește copii, relațiile cu cunoscuții. Persoana cu TP nu e ruptă de ambianță, de nișa

ecologic umană, nu e "alături" de aceasta, ca în depresie, delir, obsesionalitate, dezorganizare, autism.

Universul existențial al celor cu TP este deficitar în primul rând în aria vieții interpersonale, care se manifestă fără nuanțe și rigid. În afara relaționărilor problematizate s-ar plasa doar schizoidul, cu indiferența sa generalizată. Dar despre schizoid sunt puține studii; și nu e clar dacă nu se confundă cu cazuistica autiștilor superiori. Nu este avută în vedere în Această caracterizare dimensiunea transpersonală, spirituală a persoanei. Aceasta a fost în schimb tot timpul sesizată în aria psihozelor.

Legătura dintre orientarea transpersonală și psihoze apare ca pregnantă. Se cer făcute însă precizări. Relațiile interpersonale directe, "față în față", cu implicare reciprocă în relații afective sau în rezolvări de probleme, nu epuizează universul existenței umane. Pentru a susține această aserțiune nu e nevoie să invocăm neapărat transcendența. Lumea "fictivă" a literaturii și artei, este la fel de specifică "umanului" ca și conversația sau confruntarea cu un vecin. Un om normal poate petrece multe ore pe săptămână citind un roman, ascultând muzică sau vizionând filme de unul singur. "Existența secundă" pe care o mediază logosul, nu se consumă de fapt în plan interpersonal. Subiectul se manifestă de unul singur și când studiază o teorie științifică, efectuează un experiment, rezolvă o problemă de matematică sau meditează la sensul existenței. Și, desigur, când se roagă.

Privind din perspectiva omului cultural, accentul pus doar pe viața relațională poate apare deseori ca un deficit. De fapt, planul de existență secundă, culturală, teoretică și fictivă a logosului se articulează continuu cu cel evenimentțial și relațional, prin narativitate. Putem citi o scrisoare a cuiva, jurnalul său, o biografie, o relatare, un fragment de istorie. O viață echilibrată înseamnă o bună pondere între relaționarea directă și timpul acordat acestei lumi umane secunde. S-ar mai putea adăuga faptul că și în creație omul e de obicei singur. La fel ca atunci când își face un examen de conștiință.

Ne putem acum îndrepta spre cealaltă direcție a dezechilibrului psihic, ce constă în retragerea progresivă în activități solitare. Cineva citește tot timpul și nu mai discută cu nimeni. Altcineva petrece tot mai mult timp autoanalizându-se. Un al treilea e preocupat ore în șir cu exerciții yoga. Această direcție a "fugii de realitate", de contactul nemijlocit cu alții, mai ales dacă interesul devine tot mai crescut față de abstracții, este de obicei un

indice al debutului de psihoză. E destul de ciudat cum propensiunea pentru abstracțiile filozofice ne trimite uneori spre psihopatologie. Faptul sugerează că, potențialitatea interesului pentru abstracții, e în general prezenta în oameni. O propensiune spre o "altă lume" decât cea a vieții cotidiene poate fi și religia sau monahismul practicate excesiv și excentric. Toate aceste alunecări psihopatologice ne reamintesc că normalitatea înseamnă ceea ce vechii greci numea "propon", buna măsură, echilibru. La Delphi o inscripție scrie "meden agan", "nimic prea mult".

Deci, nici prea multă relaționare interpersonală gregară și conflictuală, ca în cazul multor TP; și nici prea multă izolare în lecturi solitare și meditații abstracte sterile.

Vom reveni acum la universul psihozei în relațiile sale cu spiritualitatea. Dar nu în direcția izolării autiste a celor ce se retrag spre filozofare vida sau spre un monahism lipsit de credință autentică. Ci în direcția unei simptomatologii psihotice căreia i se acordă în ultimul timp multă atenție sub denumirea de "simptome de prim rang Schneider" (SPRS). E vorba de același Kurt Schneider, apropiatul lui Scheller, care a scris prima lucrare despre personalitățile psihopate; și care a condus apoi mulți ani Clinica din Heidelberg, revăzând pentru publicare edițiile succesive de Psihopatologie Generală ale lui Jaspers.

Nu mult timp după mijlocul secolului trecut, Schneider a publicat un mic text destinat medicilor generaliști în care indica câteva simptome care, în lipsa unei suferințe organice, ar fi utile diagnosticului diferențial între ciclotimie și schizofrenie. Acestea includ fenomenele de transparență (citirea și răspândirea gândirii, sonorizarea gândirii), de influență asupra gândirii (inserția și retragerea ei), controlului voinței și comportamentului, halucinații auditive comentative și delirul primar. Grupajul de simptome menționat, după ce au fost traduse în engleză și incluse în Studiul Internațional Pilot asupra schizofreniei desfășurat de OMS, au devenit celebre, fiind parțial incluse în DSM III-5 și ICD-10. Natura acestor simptome este stranie, ele fiind etichetate printre cele "incompreensibile" de către Jaspers. Este vorba de situația în care subiectul pierde controlul și libertatea de a decide el însuși ce să facă și ce nu; și ce să comunice altora și ce nu; dispărând deci controlul asupra intimității.

SPRS au făcut în ultimul timp obiectul a nenumărate cercetări cognitive și fenomenologice. O sugestie vine și din partea psihopatologiei

developmentale. Mai ales dacă se acceptă că fenomenele psihopatologice derivă din des-implicarea unor trăiri normale, care în mod firesc sunt integrate ca părți componente în manifestări mai ample. Astfel, cunoașterea intimității și influențarea nemijlocită a gândurilor și acțiunilor, este până la un punct firească între mamă și copil sau între persoanele ce se află într-o strânsă relație intimă. Acest aspect firesc și tacit ajunge în psihopatologie să se des-implice, să se suprapună în prim planul conștiinței subiective, generalizându-se anormal. El are impresia că și persoane străine, oficiale, necunoscute, "toată lumea" îi pot cunoaște și influența gândurile și comportamentele; pe care le-ar putea ști, intuindu-le, doar mama sau iubita.

Această posibilă interpretare developmentală și prin natura relațiilor de legătură afectiv intimă ce se polarizează cu cele publice, are însă o complementară, în dimensionarea persoanei prin religie.

În cursul anului 2004, revizuiind Registrul de Cazuri pentru Psihoze din Timișoara – care a colectat peste 1500 cazuri între 1985-2004 urmărindu-le ulterior – am fost surprins, nu doar de frecvența excesivă a cazurilor de delir religios (fapt pe care nu-l remarcasem în perioada în care cazurile erau internate), ci mai ales de interpretarea pe care pacienții o dădeau SPRS. Acestea li se păreau firești, deoarece Dumnezeu "știe toate și poate orice", furnizând astfel o explicație perfect comprehensibilă fenomenului. Multe cazuri schizo maniacale afirmă o apropiere familiară cu instanța lui Dumnezeu și cu personajele mitului divin, identificându-se parțial cu acestea: Dumnezeu și Duhul Sfânt împrumută vocea pacientului pentru a vorbi, ca în cazul proorocilor. Diavolul, localizându-se în corp, are și el acces la intimitatea și deciziile pacientului. Menționez două cazuri.

Caz 1:

O tânără de 19 ani are un scurt episod maniacal, iar peste un an (1988) se internează pentru o dezinhibiție maniacală însoțită de un delir mistic. Debutul episodului îl descrie astfel: "am început să mă simt puternică și fericită, toate gândurile din trecut îmi veneau în minte [...] gândurile fugeau [...] mi le aducea cineva înapoi [...] numai gânduri bune [...] mi le planta în minte [...] erau producția Domnului Dumnezeu, care printr-un mesager, probabil un înger, le pune în mine [...] nu era gândurile mele, mintea mea nu le putea aduce așa rapid [...] vocea îngerului o auzeam în cap [...] Domnul îmi știa și gândurile căci El le știe pe toate, oamenii știu doar o parte [...]".

Episoadele ulterioare se manifestă cu tablou depresiv, autodepersonalizare, depersonalizare, cu trăiri senzitiv-relaționale. Apar și SPR, ce nu se corelează direct cu

Dumnezeu, baraj mintal, sonorizarea gândirii "îmi aud gândurile cum îmi sună în cap" [...] "cineva îmi influențează acțiunile"; la un episod (2008) afirma totuși că " trăiește o intimitate cu Dumnezeu care i se dezvăluie și îi vorbește", episod în care e și erotomană, consideră că o iubește un reporter TV."

Caz 2

O femeie de 41 ani trăiește un episod psihotic expansiv în care este convinsă că este "aleasa lui Dumnezeu și că are misiunea să lupte cu diavolul" [...] "Duhul Sfânt vorbește prin mine". Dumnezeu a ales-o, o protejează, o influențează "i se citesc gândurile cu ajutorul lui Dumnezeu", simte gânduri ce nu sunt ale sale "sunt gânduri date de Dumnezeu". Afirmă halucinații auditive care constă în faptul că îl aude pe Dumnezeu "care îi spune zilnic ce să facă". Dumnezeu îi influențează mișcările și gândurile. Se identifică cu Christos afirmând că ei "i-a dat Dumnezeu chinurile lui Christos". Elementele paranoide constau în sentimentul că e urmărită, lucru pe care îl explică prin faptul că oamenii sunt "diavoliți". La alt episod (2008) e retrasă și inhibată, se roagă zi și noapte, aprinde nenumărate candelă prin casă, vocea lui Dumnezeu îi spune "femeie vino după mine", le spune tuturor că "se va face judecata dumnezeiască".

Condiționarea natural generică a omului cultural este de a trăi într-o comunitate care crede în ființe supranaturale atotputernice. Fapt pe care fiecare individ îl resimte și-l practică în felul său. În culturile cu religii monoteiste, Dumnezeu și personajele din jurul său sunt atotputernice și atotcunoscătoare, ceea ce e unanim acceptat, implicit, de membri unei comunități socio istorice, fie că sunt credincioase sau nu. Condiția psihopatologică, delirantă sau schizo maniacală, de-diferențiază psihismul, astfel încât aspecte care erau implicite și tacit acceptate, se des-implică – adică devin explicite – și trec în prim plan.

Apropierea de Dumnezeu este dorința oricărui credincios ce se roagă; iar fuziunea cu instanța ființială a lui Dumnezeu este idealul oricărui mistic. Delirantul se simte dintr-o dată propulsat în intimitatea nemijlocită a familiei divine, identificat parțial cu aceste personaje, ca în orice familie. Astfel încât fenomenele SPR îi apar firești.

Și, fenomenele de transparență și influență a gândurilor și acțiunilor sunt, să nu uităm, naturale și firești, în raport cu părinții, ființele iubite și Dumnezeu. Dar, ele stau la locul lor, în umbră, acoperite de alte structuri ale psihismului, preocupat cum e omul în gâlceava cu alții din cursul vieții cotidiene.

O idee a secolului XIX, reluată în sec XX de psihiatrul H. Ey, a fost că psihopatologia e un experiment natural, ce dezvăluie infrastructura psihicului uman, care nu e vizibilă în viața cotidiană și nici în creație.

Această psihopatologie, care dezvăluie infrastructura psihicului, arată că în oameni zace, mai mult sau mai puțin ascunși, poetul și filozoful, psihopatul, romancierul și omul apropiat de Dumnezeu.